

СЕКЦІЯ 3. СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ; ПСИХОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК [316.64:316.653:614.4](=1.477)

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2020-3-16>

ДЕЯКІ ТЕНДЕНЦІЇ МАСОВОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСУ

Дроздов Олександр Юрійович,

доктор психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри загальної, вікової та соціальної психології
імені М. А. Скока

*Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка*

dalmar@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0002-6682-9108>

Дроздова Марина Анатоліївна,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри екологічної психології та соціології
*Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка*

dalmar@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0002-1388-4955>

Мета роботи – визначення специфіки складників масової свідомості громадян України в умовах пандемії коронавірусу.

Методи. У статті описуються результати соціально-психологічного дослідження, проведеного в Україні в період коронавірусної епідемії та після запровадження загальнодержавного карантину. Шляхом інтернет-анкетування (16–25 березня 2020 р.) було опитано 2424 осіб віком 18–84 роки (середній вік – 36 років) з усіх основних регіонів України. З огляду на статевий дисбаланс отриманої вибірки (504 чоловіки та 1920 жінок), кількісний та якісний аналіз даних було проведено за статевими підгрупами.

Результати. Спільними в результатах чоловіків і жінок були: вищий рівень оцінки загроз епідемії для світу / своєї країни порівняно із загрозами для себе / власної родини; більш критичні оцінки зусиль вітчизняної влади у боротьбі з пандемією, ніж влади зарубіжних країн; середній рівень підтримки конспірологічних уявлень про пандемію; низький рівень переживання гніву щодо суб'єктів, яким приписувалася провина за цю ситуацію. Статеві відмінності проявлялися стосовно сприймання загроз коронавірусної епідемії та її висвітлення в мас-медіа, критичності оцінок кроків вітчизняної та зарубіжної влади у боротьбі з пандемією, оцінок запровадженого загальнодержавного карантину та поінформованості щодо вірусу, намірів зменшувати комунікативну активність в умовах карантину, переживання страху, роздратованості та байдужості. «Винними» в поширенні вірусу в Україні та світі респонденти переважно вважали пересічних людей (та їхні негативні риси), державні структури, мешканців та владу Китаю, туристів і заробітчан. На частоту згадування цих категорій статевий чинник впливав несуттєво.

Висновки. Пандемія коронавірусу може вважатися специфічною (екстремальною) квазіекспериментальною ситуацією, котра суттєво вплинула на масову свідомість громадян України. Позначившись на громадській думці та масових настроях українців, епідемія зумовила появу певних соціальних настанов та уявлень, частина з яких була статево зумовленою, а інша – спільною для чоловіків і жінок.

Ключові слова: коронавірус, пандемія, масова свідомість, Україна, громадська думка, соціальні уявлення, масові настрої, чоловіки, жінки.

SOME TENDENCIES OF THE MASS CONSCIOUSNESS OF UKRAINIANS IN THE CONDITIONS OF THE CORONAVIRUS PANDEMIC

Drozdov Oleksandr Yuriiovich,

Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor,
Head of the M. A. Skok Department of General, Developmental and Social Psychology
T. H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium"

dalmar@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0002-6682-9108>

Drozdova Maryna Anatoliivna,

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ecological Psychology and Sociology
T. H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium"

dalmar@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0002-1388-4955>

Purpose. The purpose of the paper is to determine the specific components of the mass consciousness of Ukrainian citizens in the context of a pandemic coronavirus.

Methods. The article deals with the results of the social and psychological study conducted in Ukraine during the coronavirus epidemic and after the introduction of nationwide quarantine. An online survey (March 16–25, 2020) has been carried out among 2424 people aged 18–84 (average age is 36 years) from all major regions of Ukraine. Having regard to the gender imbalance of the sample (504 men and 1920 women), quantitative and qualitative data analysis has been done by gender subgroups.

Results. Men's and women's results have in common the following factors. They are a higher level of epidemic threat assessment for the world / their country compared to threats to themselves / their families; more critical assessments of the efforts of the national authorities in the fight against the pandemic than the authorities of foreign countries; an average level of support for conspiracy theories about the pandemic; low level of anger at subjects who have been blamed for the current situation. Sex differences have been manifested in the perception of the threats of the coronavirus epidemic and its coverage in the media; in assessing criticality of the national and foreign authorities steps in the fight against the pandemic; in assessments of nationwide quarantine and awareness of the virus; in intentions to reduce communication activity in quarantine; in experiences of fear, irritation and indifference. Respondents have mostly blamed ordinary people (and their negative traits), state structures, residents and authorities of China, tourists and workers returned from other countries for the spread of the virus in Ukraine and in the world. The mentioning frequency of these categories has been slightly affected by gender factor.

Conclusions. A coronavirus pandemic can be considered a specific (extreme) quasi-experimental situation that has significantly influenced the mass consciousness of Ukrainian citizens. Having affected public opinion and mass moods of Ukrainians, the epidemic has caused the emergence of certain social attitudes and beliefs, some of which are gender-based and the others are common to men and women.

Key words: *coronavirus, pandemic, mass consciousness, Ukraine, public opinion, social representations, mass moods, men, women.*

Вступ

Мабуть, немає сенсу доводити актуальність наукових досліджень, пов'язаних з епідемією коронавірусу. Стрімке поширення COVID-19 у світі перетворило його з медичної на найважливішу соціальну проблему першої половини 2020 р., котра має низку аспектів – економічний, політичний, культурний і, зокрема, соціально-психологічний. Останній є значущим, оскільки сприймання та оцінка людьми вірусних загроз (що зумовлюють комунікативну та захисну поведінку) можуть впливати на динаміку епідемій. У сучасній вітчизняній соціології та соціальній психології не склалися традиції дослідження масової свідомості та поведінки громадян в умовах поширення епідемій. Але це тому, що досі в нашій кра-

їні не виникало такої небезпечної епідеміологічної ситуації, як поширення COVID-19. Регулярні сезонні епідемії грипу можна не враховувати, адже вони порівняно спокійно сприймалися більшою частиною населення (як періоди «поганої погоди»). Як наслідок, у більшості соціологічних та соціально-психологічних досліджень, присвячених сприйманню загроз та небезпек, варіант відповіді «епідемія» був відсутній. Вищесказане робить не лише актуальною, але й нагальною організацію та проведення відповідних емпіричних досліджень серед мешканців України.

1. Теоретичне обґрунтування проблеми

Побічним наслідком епідемій кінця XX – початку XXI ст. (пташиного грипу H5N1 1997 р.; атипової пневмонії SARS 2002 р.; свиня-

чого грипу H1N1 2009 р.; нового пташиного грипу H7N9 2012 р.; близькосхідного респіраторного синдрому MERS 2013 р. тощо), котрі зачепили багато країн та регіонів світу, стало накопичення зарубіжними вченими більш-менш солідного досвіду вивчення масової свідомості та поведінки громадян у періоди вірусних епідемій. Зокрема, низка наукових праць присвячена емоційним реакціям населення на спалахи вірусних епідемій. Так, С. Cheng та М. Cheung виявили коливання тривожних станів студентів Гонконгу в період епідемії атипової пневмонії, пов'язані, зокрема, з рівнем особистісної тривожності, ситуативними копінг-стратегіями та практиками особистої гігієни (Cheng, Cheung, 2005). У дослідженні М. Weaton та його колег з'ясовано психологічні чинники тривоги американських студентів в умовах епідемії свинячого грипу: рівень тривоги щодо власного здоров'я, когнітивні чинники (тенденція перебільшувати вірогідність та серйозність зараження) і чутливість до відрази (Weaton et al, 2011).

Заслужують на увагу праці, присвячені особливостям та чинникам поведінки населення в умовах епідемій. Зокрема, А. Bish та S. Mishie виявили, що захисна поведінка громадян у період вірусних епідемій зумовлюється комплексом демографічних (стать, вік, освіта, раса) та особистісних чинників (рівень тривоги, особливості сприймання загрози, довіра до авторитетів тощо). Відповідно, було зроблено висновок, що профілактичний вплив в умовах епідемії має здійснюватися не на «населення загалом», а на конкретні соціально-демографічні групи (Bish, Michie, 2010). Дослідження G. Rubin, Н. Potts та S. Mishie виявило зв'язок обсягу інформації про епідемію свинячого грипу в мас-медіа з низкою показників захисної поведінки британців: стурбованістю можливим зараженням, схильністю до проходження вакцинації, використанням серветок та дезінфікуючих гелів, частотою користування громадським транспортом та звернень до лікаря (Rubin et al, 2010).

Когнітивні реакції громадян на вірусні епідемії теж вивчалися зарубіжними науковцями. Інтерес, наприклад, становить праця W. Sherlaw та J. Raude, котрі намагалися пояснити низький рівень стурбованості французів епідемією свинячого грипу в 2009 р. На думку дослідників, сформований та розтиражований мас-медіа образ вірусної епідемії (побудований на лякаючих метафорах пандемії «іспанки» початку ХХ ст., що призвела до загибелі багатьох мільйонів людей) контрастував із реальністю, яку спостерігали навколо мешканці країни. Такий «розрив» (ефект «позитивного

сюрпризу») між загрозливими очікуваннями та відносно «безпечною» реальністю не лише завадив виникненню масової паніки, але й призвів до фактичного зриву кампанії вакцинації у Франції. Це дозволило авторам дійти висновку про непродуктивність використання залякуючих стратегій боротьби з вірусними епідеміями (Sherlaw, Raude, 2013). У дослідженні G. Rubin та його колег визначено чинники скептичного сприймання британцями загроз зараження свинячим грипом. Виявилось, що зазвичай так вважали чоловіки білої раси, які мали задовільний стан здоров'я; довіряли переважно лікарям первинної медичної допомоги; не володіли достатньою інформацією стосовно хвороби, і, що важливо, не виявляли бажання її отримувати; не були знайомі з людьми, котрі вже захворіли на вірус (Rubin et al, 2015).

Але найактуальніші для нас результати серії новітніх (2020 р.) досліджень міжнародної кампанії «Ipsos», які стосувалися громадської думки мешканців різних країн щодо епідемії коронавірусу COVID-19 (Coronavirus, 2020a; Coronavirus, 2020b; Tracking, 2020). Наприклад, опитування, проведене на початку лютого 2020 р. (серед 8 тис. респондентів із Канади, США, Австралії, Франції, Німеччини, Японії, Росії та Британії) показало існування спільних тенденцій і крос-культурних відмінностей в оцінках та думках щодо вірусної загрози. Зокрема, майже в усіх країнах респонденти значно вище оцінювали загрозу COVID-19 для світу загалом, ніж для власної країни, а вірусна загроза для останньої видавалася більшою, ніж для власної територіальної спільноти, родини та особисто себе. Імовірно, такий «розрив» є наслідком впливу низки захисних механізмів (заперечення, раціоналізації тощо) в екстремальній ситуації. Поряд із тим, оцінки «дуже високої / високої» загрози коронавірусу «для світу» та для «себе особисто» найчастіше фіксувалися в Японії (66% та 16% опитаних відповідно), Австралії (61% та 15%) та США (55% та 14%), менш часто – у Росії (42% та 8%) та Канаді (42% та 6%). Мали місце й певні відмінності за числом опитаних, які заявляли про свою увагу та поінформованість стосовно проблеми поширення вірусу – найбільше їх було у Франції (95%), Японії та Британії (по 92%), дещо менше – в Росії (77%) й Німеччині (76%). З огляду на специфіку дискурсу російських ЗМІ зрозуміло, чому росіяни значно частіше погоджувалися з думкою, що «спалах коронавірусу локалізований і незабаром завершиться» (33% проти 15–21% в інших країнах), і з тим, що «медіа перебільшують поширення коронавірусу» (45% проти 23–34% в інших країнах) (Coronavirus, 2020 a).

Аналогічне дослідження, проведене пізніше (лютий – березень 2020 р.) серед мешканців уже 12 країн, виявило певну динаміку громадської думки щодо коронавірусу. Так, у низці країн значно зросла частка опитаних, котрі вважали, що вірус становить «високу / дуже високу загрозу» для них особисто. Цілком природно, що найбільше це було помітно серед італійців (48%), які навіть випередили за цим показником китайців (44%); найнижчі оцінки особистої загрози коронавірусу отримано серед канадців (15%), росіян та британців (по 19%). Зауважимо, що тоді як в одних країнах кількість згодних із цим із часом знизилася (Італія, Китай, Німеччина, Британія), в інших – вона, навпаки, зросла (Австралія, Канада, США). Певну суперечливість (або інертність) масової свідомості багатьох європейців ілюструє такий факт: респонденти з Франції, Німеччини та Британії менше (порівняно з мешканцями інших країн) підтримували ідею повного закриття кордонів як міри карантину; натомість, саме в цих європейських країнах протягом лютого–березня 2020 р. спостерігалось суттєве збільшення опитаних, на думку яких, епідемія становить високу або дуже високу загрозу для їх країн (Tracking, 2020).

Наприкінці березня 2020 р. Київський міжнародний інститут соціології першим опублікував результати вітчизняного опитування на цю тему. Про стурбованість поширенням коронавірусу заявило 88% респондентів (з них 35% – «дуже сильно»). Порівняна більшість (40%) вважала, що вжиті заходи мають бути жорсткішими; а 33% вважають, що ці заходи цілком адекватні. Виявилось, що опитані по-різному виконували рекомендації з профілактики зараження. Так, поради виходити з дому тільки в разі крайньої необхідності «завжди» дотримувалося 39% опитаних, одягати маску в громадських місцях – 23%, не користуватися громадським транспортом – 53%, уникати контактів з іншими – 26%, часто і ретельно мити руки – 73% (Як українці, 2020). Разом із тим низка важливих моментів (у т.ч. специфіка когнітивних і емоційних компонентів масової свідомості в умовах вірусної загрози) є малодослідженими. Це зумовило організацію та реалізацію авторського соціально-психологічного дослідження. Його мета полягала у визначенні специфіки складників масової свідомості громадян України в умовах пандемії коронавірусу COVID-19.

2. Методологія та методи

Емпіричне дослідження проводилося протягом 16–25 березня 2020 року, тобто у період після оголошення світової пандемії коронавірусу та введення карантину в Україні (але до офіційного продовження останнього 25 березня 2020 р.). Це дає змогу вважати це дослідження соціально-психологічним квазіекспериментом, незалежними змінними якого виступали екстремальна ситуація епідемії та потужний інформаційний вплив (із загрозливим дискурсом). Було використано метод інтернет-опитування¹.

Розробляючи анкету, ми виходили з двох міркувань: 1) оскільки основними макроформами масової свідомості є громадська думка (яка базується на когнітивних компонентах) та масові настрої (поширені емоційні компоненти), завдання анкети мають стосуватися вказаних складників; 2) щоб підвищити мотивацію потенційних респондентів до участі, анкета не повинна мати занадто великий обсяг та порівняно складні питання; автори усвідомлювали, що такий крок неминуче призведе до зменшення кількості отриманої інформації, але «плюсом» такої анкети буде змога її поширити серед представників різних соціально-демографічних груп («широких мас»).

Анкета містила 3 блоки завдань. Перший стосувався соціальних уявлень та оцінок громадян про небезпеку епідемії коронавірусу в світі, Україні та особисто для себе і своєї родини, схильності до конспірологічного сприймання цієї ситуації, оцінок ефективності дій влади зарубіжних країн та України у боротьбі з епідемією, оцінок власної поінформованості щодо вірусу; сюди також було включене питання про комунікативну активність респондентів. Другий блок завдань присвячено вивченню емоційних реакцій досліджуваних. Було обрано 4 групи емоційних станів – страх, роздратованість, гнів/ворожість та байдужість. Завдання перших двох блоків оцінювалися опитаними за 10-бальною шкалою (де 1 – повна незгода, а 10 – повна згода); обробка даних здійснювалася за допомогою програми SPSS V.23. Третій блок містить відкриті питання каузального характеру – респондентів просили написати, хто, на їхню думку, «є винним» у поширенні коронавірусу у світі та Україні; отримані відповіді оброблялися методом контент-аналізу. З огляду на те, що, по-перше, об'єктом дослідження виступала саме масова свідомість, і, по-друге, на момент проведення дослідження загроза епідемії та запровадженій карантин мали загальнодержавний

¹ Автори висловлюють подяку магістрантці НУЧК імені Т.Г. Шевченка С. Молчановій за технічну допомогу в підготовці дослідження.

характер, в анкеті не було питань про місце проживання та соціальний статус респондентів; запропонована «паспортичка» обмежувалася даними лише про базові демографічні показники (вік та стать).

Щоб отримані дані, які хоча б приблизно віддзеркалювали загальнонаціональні тенденції, «первинні» респонденти (до яких безпосередньо зверталися організатори дослідження) обиралися з основних регіонів України: півночі (м. Чернігів, Ніжин, Новгород-Сіверський), центру (м. Київ, Переяслав-Хмельницький, Вінниця, Житомир), заходу (м. Львів, Дрогобич, Луцьк, Івано-Франківськ), півдня (м. Одеса та Херсон) та сходу України (м. Дніпро, Запоріжжя, Харків, Старобільськ). Респондентів просили самостійно заповнити анкету та переслати її кільком друзям, знайомим і колегам.

Загалом у вищевказаний період анкету заповнили 2424 респонденти віком від 18 до 84 років; середній вік становив $36,2 \pm 12,4$ років. У загальній вибірці переважали жінки: 1920 (79,2%; середній вік – 36,1 років) проти 504 чоловіків (20,8%; середній вік – 36,5 років). Пояснити цей факт можна статевою специфікою «первинних респондентів» – переважно це були академічні (викладачі ЗВО та наукові працівники) і практичні психологи, а також студенти Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка з фаху «Психологія». Відомо, що у вітчизняній психології саме жінки становлять більшість фахівців (і студентів) цієї галузі. Мабуть, це посприяло тому, що «вторинні ланцюжки» теж часто будувалися за принципом «жінка-жінка». Отже, отримана нами вибірка була швидше стихійного характеру, а наведені нижче результати мають обмежену зовнішню валідність, що дає змогу вести мову лише про окремі тенденції масової свідомості мешканців України.

3. Результати та дискусії

Враховуючи статевий дисбаланс загальної вибірки, було вирішено порівнювати дані статевих груп (див. таблицю 1).

Як бачимо, у статевих групах має місце низка спільних тенденцій. По-перше, чоловіки та жінки демонстрували майже однаковий (середній) рівень підтримки конспірологічної тези («Уся метушня навколо поширення коронавірусу спеціально організована...»). По-друге, в обох групах мав місце порівняно низький рівень переживання гніву стосовно винних у ситуації епідемії. По-третє, обидві групи демонстрували тенденцію, виявлену в дослідженнях зарубіжних науковців, – узагаль-

нений (абстрактний) рівень загрози для «світу» та своєї країни оцінювався вище, ніж конкретна загроза для «себе» та власної родини. Отже, можемо констатувати тенденцію прояву захисних психологічних механізмів, аналогічну для мешканців інших країн Європи, Азії та Америки.

По-четверте, і чоловіки, і жінки оцінювали зусилля вітчизняної влади у боротьбі з коронавірусом більш критично, ніж дії влади інших країн. З огляду на суттєву відмінність між кількістю хворих в Україні та багатьма іншими країнами світу це видається дивним. Але такі оцінки ми вважаємо наслідком відомих тенденцій масової політичної свідомості українців – генералізоване критично-скептичне ставлення до вітчизняної влади загалом, що поєднується з певною ідеалізацією зарубіжжя, де «все краще, більше порядку».

По-п'яте, в обох статевих групах були однакові тенденції розкиду даних у відповідях на певні питання. Найбільша дисперсія результатів (що вказує на виражену поляризацію оцінок) стосувалася конспірологічної тези (все організовано «спеціально»), тез про перебільшення проблеми коронавірусу зарубіжними та вітчизняними мас-медіа, а також щодо прояву роздратованості в умовах епідемії. Отже, щодо саме цих змінних найбільше проявляються особистісні (інтелектуальні, світоглядні, емоційно-вольові тощо) особливості респондентів. Найменший розкид даних мав місце щодо самооцінки опитаними власної поінформованості про коронавірус та шляхи його профілактики (до речі, за цим пунктом анкети були найвищі оцінки). Останнє, вочевидь, можна вважати наслідком потужної інформаційної кампанії у вітчизняних ЗМІ.

Поряд із тим, за U-критерієм Манна-Уїтні було виявлено низку статистично вірогідних відмінностей у відповідях жінок і чоловіків за завданнями перших двох блоків анкети. Отже, жінки: дещо більше від чоловіків сприймали загрозу коронавірусу для світу, власної країни, родини та особисто для себе; менше погоджувалися з тезою про перебільшення світовими та вітчизняними мас-медіа проблеми коронавірусу; менш критично оцінювали зусилля влади України та інших країн, спрямовані на боротьбу з епідемією; вбачали більше сенсу в запровадженому в Україні карантині та вище оцінювали власну поінформованість щодо вірусу та засобів його профілактики; більше заявляли про намагання зменшити власну комунікативну активність. Що стосується емоційних наслідків епідемії, то жінки більшою мірою відчували страх,

Таблиця 1

Результати респондентів чоловічої та жіночої статі (M ± SD)

№	Завдання	Чоловіки	Жінки	Відмінності
1	Поширення коронавірусу становить дуже серйозну загрозу мешканцям усіх країн, у т.ч. й України	7,47 ± 2,50	8,26 ± 2,19	при p ≤ 0,001
2	Поширення коронавірусу становить дуже серйозну загрозу особисто мені та моїй родині	6,37 ± 2,78	6,97 ± 2,65	при p ≤ 0,001
3	Світові ЗМІ перебільшують небезпеку проблеми коронавірусу; нині у світі є й інші, серйозніші проблеми та хвороби	5,79 ± 3,02	5,45 ± 3,03	при p ≤ 0,05
4	Вітчизняні уряд та ЗМІ перебільшують небезпеку проблеми коронавірусу; нині в Україні є й інші, серйозніші проблеми та хвороби	5,68 ± 3,09	5,31 ± 3,06	при p ≤ 0,05
5	Уся метушня навколо поширення коронавірусу спеціально організована, щоб відволікти увагу людей від інших проблем або дій влади	4,86 ± 3,15	4,84 ± 3,13	---
6	Влада зарубіжних країн вживає своєчасних та ефективних заходів для боротьби з коронавірусом	6,15 ± 2,47	6,77 ± 2,32	при p ≤ 0,001
7	Вітчизняна влада вживає своєчасних та ефективних заходів для боротьби з коронавірусом в Україні	5,15 ± 2,69	5,60 ± 2,65	при p ≤ 0,001
8	Уведений в Україні 3-тижневий карантин має сенс	7,39 ± 2,84	8,10 ± 2,54	при p ≤ 0,001
9	Я досить поінформований стосовно симптомів коронавірусу та засобів його профілактики	8,13 ± 2,18	8,61 ± 1,93	при p ≤ 0,001
10	Останнім часом я намагаюся зменшити свої контакти з іншими людьми, щоб уникнути зараження	7,53 ± 2,63	8,43 ± 2,23	при p ≤ 0,001
11	У ситуації, яка склалася навколо коронавірусу, я відчуваю страх	3,77 ± 2,52	5,45 ± 2,86	при p ≤ 0,001
12	... роздратованість	4,65 ± 3,05	4,96 ± 3,07	при p ≤ 0,05
13	... ворожість, гнів (до тих, хто винен у цьому)	3,28 ± 2,71	3,47 ± 2,86	---
14	... байдужість	3,43 ± 2,67	2,68 ± 2,38	при p ≤ 0,001

роздратованість, і менше – байдужість. У принципі, існування всіх цих відмінностей можна пояснити й відомими гендерними стереотипами («чоловіки – сміливі» та ін.), і об'єктивними психологічними відмінностями між жінками та чоловіками, зокрема в разі вибору копінг-стратегій у стресових ситуаціях.

Далі розглянемо відповіді опитаних на «каузальні» питання («хто винен» у поширенні коронавірусу у світі / в Україні...). Тут вважаємо за необхідне зазначити, що, з одного боку, формулювання цих завдань (у вигляді незакінчених речень) було дещо провокативним, що не випадково. Водночас ми міркували так: а) провокативність (прийом проєктивної психодіагностики) дасть змогу виявити

усвідомлені та малоусвідомлені компоненти громадської думки про причини того, що сталося; б) враховуючи існування феномена каузальної атрибуції, ми припускали, що більшість опитаних так чи інакше приписуватиме «вину» (саме її, а не якусь політкоректну «відповідальність») певним соціальним суб'єктам; якщо ж людина так не вважає, то відкритий характер завдань дозволяє дати негативну відповідь. З огляду на існування статевих відмінностей за попередніми завданнями анкети, контент-аналіз відповідей на ці питання теж було проведено окремо за чоловічою та жіночою групами. За 100% ми брали кількість відповідей, отриманих у кожній підгрупі (а не число досліджуваних певної статі), адже значна частина респондентів

давала по кілька відповідей. Акцентувалося виділення та аналіз смислових категорій із частотою згадування не менше 10% (що давало змогу виявляти наявні соціальні уявлення). Отримані дані наведено у таблицях 2–3.

Як бачимо з таблиці 2, загалом соціальні уявлення опитаних обох груп щодо винних у поширенні коронавірусу у світі дуже схожі й за змістом, і за відсотковим значенням отриманих категорій. Загалом звинувачують пересічних людей та їхні певні характерологічні, світоглядні й поведінкові особливості, Китай і його мешканців, а також (на рівні тенденції) владу різних країн та її політику. Вважаємо такі результати зако-

номірними і стереотипними. Адже традиційно в лихах, заворушеннях, суспільних негараздах звинувачували владу, людей (та їхню неправильну і таку, що все ускладнює, поведінку) і тих, кому «наклеїли кліше» головного ворога (у цьому випадку це Китай – офіційна «батьківщина» COVID-19). Щоправда, частина респондентів обох статей не звинувачує в поширенні пандемії нікого, вважаючи, що це або природний процес (віруси траплялися в усі часи), або ж наслідок життєдіяльності диких тварин (переносників збудника інфекції). Припускаємо, що серед цих опитаних є, по-перше, досить критичні, помірковані та раціонально мислячі люди, а, по-друге,

Таблиця 2
Відповіді на питання «У поширенні коронавірусу у світі винні...» (у %)

№	Смислова категорія	Приклади	Чол.	Жін.
1	Люди та їхні негативні риси	«Люди», «населення», «самі ж люди», «людський фактор», «несвідомі люди», «люди без інстинкту самозбереження», «байдужість», «безвідповідальність людей», «неуважність, необережність», «недотримання людьми елементарної гігієни», «люди, що не зверталися своєчасно до лікарів», «ті, хто нехтував карантинном», «людська недбалість та безпечність», «люди, які не дотримуються правил безпеки».	32	33
2	Немає винних / природа	«Ніхто не винен», «вірус», «мутація вірусу», «це природа», «природні процеси», «кажани».	13	13
3	Китай	«Китай», «Ухань», «КНР», «китайці», «китайці, які довго приховували проблему / подорожують / їдять кажанів / їдять все підряд», «комуністична влада Китаю».	12	12
4	Влада та політика	«Влада», «уряди / влада всіх держав», «влада, яка несвоечасно реагує на проблему / закрила кордони», «політики», «це геополітична війна», «спецслужби».	9	8

Таблиця 3
Відповіді на питання «У поширенні коронавірусу в Україні винні...» (у %)

№	Смислова категорія	Приклади	Чол.	Жін.
1	Люди та їхні негативні риси	«Люди», «населення України», «ми самі», «менталітет українців», «безвідповідальність людей/населення», «байдужість громадян», «байдужість та безпечність», «несвідомі громадяни», «люди, які не дотримуються карантину», «люди, які не самоізолювалися вчасно», «егоїзм людей і міркування: «мене це не стосується»	34	38
2	Влада та політика	«Влада», «уряд», «керівництво країни», «МОЗ», «системне невиконання державою своїх функцій», «влада, що не закрила кордони», «реформи медицини», «чиновники, які знищили СЕС», «недостатні заходи ізоляції тих, хто приїхав з Європи», «неготовність влади», «надповільні і непродуктивні дії влади», «бездіяльність / некомпетентність влади», «У. Супрун», «Зеленський»	24	18
3	Туристи-заробітчани-мігранти	«Трудова міграція», «відпочивальники та заробітчани», «заробітчани, які повернулися до мами», «мандрівники», «туристи», «люди, які повернулися з країн, де вже був розповсюджений вірус», «люди, що приїхали з Італії / Європи», «люди, які привезли вірус», «українці, котрі їздили з заражених країн на Батьківщину і нехтували самоізоляцією»	12	17
4	Немає винних / природа	«Ніхто», «немає винних», «не вважаю когось винним», «природа людини і вірусів», «об'єктивні біологічні чинники», «специфіка вірусу»	8	10

ті, хто або взагалі не задумувався над пошкодженням винних, або кому байдуже, звідки вірус взявся (головне, як від нього «спекатися»). Цікаво, що на рівні тенденції (9%) у жіночій групі виділилася категорія «Вчені/дослідники», тобто, на думку низки респондентів, вірус був штучно створений у лабораторіях впливових країн (називалися Китай та США). Натомість чоловіки скептичніше ставляться до такої думки (5% відповідей). Наголосимо, що 9% відповідей жінок стосувалося туристів, мігрантів і заробітчан, яких також звинувачували в поширенні коронавірусу у світі. Серед представників чоловічої статі таких «закидів» було дуже мало (лише 2%).

Ще цікавіші результати маємо щодо уявлень про «винних» у поширенні коронавірусу в Україні (табл. 3). На перший погляд, виділені категорії схожі. Досліджувані обох статевих груп «винуватців» поширення COVID-19 в нашій країні теж вбачають у «пересічних» безвідповідальних людях і у вітчизняній владі. Але у відсотковому відношенні остання категорія тут є більш значущою. Вважаємо, що ця тенденція відображає одну з особливостей вітчизняної масової політичної свідомості – схильність звинувачувати у всіх бідах владу. Разом із тим значна частина опитаних не керувалася стереотипом «винної влади», адже пов'язувала виникнення епідемії з поведінкою «звичайних» людей. Можливо, це засвідчує існування порівняно зрілої, самокритичної, виваженої громадської думки стосовно наявної проблеми.

Окрім названого, серед причетних до поширення коронавірусу в Україні певна кількість респондентів називала туристів, заробітчан та мігрантів. Отже, знову уявлялися «винними» люди. Проте, на відміну від першої, досить широкої за змістом категорії («Люди та їхні негативні риси»), тут йшлося про цілком конкретну соціальну групу. Причому жінки, порівняно з чоловіками, дещо більше звинувачували її в поширенні небезпечного вірусу на Батьківщині. До речі, цікаво, що респонденти обох статей частіше приписували мандрівникам та заробітчанах відповідальність у поширенні коронавірусу в Україні, ніж у світі (попри те, що туризм і міграція населення поширені в інших країнах не менше, ніж у нашій). Напевно, це можна пояснити таким чином: для громадян кожної держави ближчими й актуальнішими є ті події, котрі безпосередньо зачіпають їх самих. Так, десь там у світі хтось подорожує, заробляє, розносить віруси, «то й нехай – нам що до того?!». Але коли саме наші туристи і заробітчани привозять до нас «заразу»,

тут уже «інша справа», бо «страждаємо ми, українці!». Гадаємо, те саме можна сказати про владу та політиків – в Україні й у світі. Як і щодо поширення коронавірусу світом, в Україні певна частина респондентів теж «не звинувачує» взагалі нікого.

Висновки

Пандемія коронавірусу 2019–2020 рр. може розглядатися як специфічна (екстремальна) квазіекспериментальна ситуація, котра значно вплинула на масову свідомість громадян України, позначившись на громадській думці та масових настроях. Наслідками цього стала поява певних соціальних настанов та уявлень, частина з яких мала статево зумовлений, а інша частина – спільний характер.

Чоловіки та жінки однаково демонстрували: а) середній рівень підтримки конспірологічних уявлень щодо пандемії; б) низький рівень переживання гніву стосовно суб'єктів, яких вважали відповідальними за цю ситуацію; в) вищий рівень оцінки загроз коронавірусу для світу та своєї країни порівняно із загрозами для себе / власної родини; г) критичніші оцінки зусиль вітчизняної влади порівняно з владою зарубіжних країн у боротьбі з пандемією; г) тенденції розкиду оцінок щодо власної поінформованості про коронавірус та конспірологічного розуміння ситуації пандемії, оцінок її висвітлення в мас-медіа, проявів роздратованості. Статеві відмінності зафіксовано щодо сприймання епідеміологічних загроз та їх висвітлення у мас-медіа, критичності оцінок дій влади України та інших країн у боротьбі з пандемією, оцінок введеного загальнодержавного карантину та поінформованості стосовно вірусу, намірів зменшувати комунікативну активність в умовах карантину, переживання певних (страх, роздратованість, байдужість) емоційних станів.

Наслідком ефекту каузальної атрибуції стало виділення переважною більшістю опитаних низки соціальних суб'єктів, котрі вважалися «винними» в поширенні пандемії. При цьому статевий чинник взагалі не позначився на типах виділених смислових категорій і несуттєво вплинув на частоту їх згадування. Загалом у поширенні COVID-19 в Україні та світі «винними» видавалися «абстрактні» пересічні люди та їхні негативні риси, влада й політика, мешканці та влада Китаю, туристи і заробітчани.

Підкреслимо, що вищеописані дані відображають специфіку масової свідомості вітчизняних громадян саме на початку епідемії в країні. Перспективними напрямками подальших досліджень можуть бути вияв-

лення динаміки масової свідомості в умовах пандемії, а також встановлення специфіки сприймання епідеміологічних загроз та захисної поведінки серед представників різних соціально-демографічних груп населення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Як українці дотримуються умов карантину (прес-реліз КМІС, 24.03.2020 р.). URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=925&page=1&fbclid=IwAR2Hi3SmbIDLYYC6eXDzZdu7lc3G4hv1wEBIPmFfZVrpyZFK5CJ5xFY42Nc> (дата звернення: 24.03.2020).
2. Bish A., Michie S. Demographic and attitudinal determinants of protective behaviours during a pandemic: a review. *British Journal of Health Psychology*. 2010. November. 15 (Pt 4). P. 797–824.
3. Cheng C., Cheung M. Psychological Responses to Outbreak of Severe Acute Respiratory Syndrome: A Prospective, Multiple Time-Point Study. *Journal of personality*. 2005. 73. P. 261–85.
4. Coronavirus: Opinion and Reaction. Results from a Multi-Country Poll: February 14, 2020. URL: <https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2020-02/coronavirus-topline-results-ipsos.pdf> (дата звернення: 23.03.2020).
5. Coronavirus: Opinion and Reaction. Results from a Multi-Country Poll: 6 March, 2020. URL: https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2020-03/coronavirus_research_pakistan_and_other_8_countries-6mar20.pdf (дата звернення: 23.03.2020).
6. Rubin G.J., Finn Y., Potts H.W., Michie S. Who is sceptical about emerging public health threats? Results from 39 national surveys in the United Kingdom. *Public Health*. 2015. December. 129 (12). P. 1553–1562.
7. Rubin G.J., Potts H.W., Michie S. The impact of communications about swine flu (influenza A H1N1v) on public responses to the outbreak: results from 36 national telephone surveys in the UK. *Health Technology Assessment*. 2010. July, 14 (34). P. 183–266.
8. Sherlaw W., Raude J. Why the French did not choose to panic: a dynamic analysis of the public response to the influenza pandemic. *Sociology of Health & Illness*. 2013. Vol. 35. No. 2. P. 332–344.
9. Tracking The Coronavirus: Results From a Multi-Country Poll (12–14 March, 2020). URL: <https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2020-03/tracking-the-coronavirus-wave-4-ipsos.pdf> (дата звернення: 23.03.2020).
10. Weaton M.G., Abramowitz J.S., Berman N.C., Fabricant L.E., Olatunji B.O. Psychological Predictors of Anxiety in Response to the H1N1 (Swine Flu) Pandemic. *Cognitive Therapy and Research*. 2011. February. 36 (3). P. 210–218.

REFERENCES:

1. Bish, A., Michie, S. (2010). Demographic and attitudinal determinants of protective behaviours during a pandemic: a review. *British Journal of Health Psychology*, 15 (Pt 4), 797–824.
2. Cheng, C., Cheung, M. (2005). Psychological Responses to Outbreak of Severe Acute Respiratory Syndrome: A Prospective, Multiple Time-Point Study. *Journal of personality*, 73, 261–85.
3. Coronavirus: Opinion and Reaction. Results from a Multi-Country Poll: February 14, 2020 (2020a). URL: <https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2020-02/coronavirus-topline-results-ipsos.pdf>.
4. Coronavirus: Opinion and Reaction. Results from a Multi-Country Poll: 6 March, 2020 (2020b). URL: https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2020-03/coronavirus_research_pakistan_and_other_8_countries-6mar20.pdf.
5. Rubin, G.J., Finn, Y., Potts, H.W., Michie, S. (2015). Who is sceptical about emerging public health threats? Results from 39 national surveys in the United Kingdom. *Public Health*, 129 (12), 1553–1562.
6. Rubin, G.J., Potts, H.W., Michie, S. (2010). The impact of communications about swine flu (influenza A H1N1v) on public responses to the outbreak: results from 36 national telephone surveys in the UK. *Health Technology Assessment*, 14 (34), 183–266.
7. Sherlaw, W., Raude, J. (2013). Why the French did not choose to panic: a dynamic analysis of the public response to the influenza pandemic. *Sociology of Health & Illness*, 35(2), 332–344.
8. Tracking The Coronavirus: Results From a Multi-Country Poll, 12–14 March, 2020 (2020). URL: <https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2020-03/tracking-the-coronavirus-wave-4-ipsos.pdf>.
9. Weaton, M.G., Abramowitz, J.S., Berman, N.C., Fabricant, L.E., Olatunji, B.O. (2011). Psychological Predictors of Anxiety in Response to the H1N1 (Swine Flu) Pandemic. *Cognitive Therapy and Research*, 36(3), 210–218.
10. Yak ukrainsi dotrymuyutsia umov karantynu [How Ukrainians adhere to quarantine conditions]. (2020). URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=925&page=1&fbclid=IwAR2Hi3SmbIDLYYC6eXDzZdu7lc3G4hv1wEBIPmFfZVrpyZFK5CJ5xFY42Nc> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.06.2020.
The article was received 15 June 2020